

АКСІОМАТИКА ВІЗУАЛЬНОЇ ВАЛЕНТНОСТІ ТЕОРІЇ МОВНОГО ЗНАКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 27.

УДК 007:304:001.82-92

Гридчина В. Аксиоматика візуальної валентності теорії мовного знака; 13 стор.; кількість бібліографічних джерел - 7; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто 17 аксіом мовної валентності, розробленої О. Ф. Лосєвим. Уточнено деякі аксіоми з огляду на специфічність функціонування візуальних знаків.

Ключові слова: аксиоматика знакової теорії мови, знак, візуальний знак, семіологія, візуальна валентність.

Постановка проблеми. Сучасний світ – візуальний: телебачення, інтернет, вітрини, різнокольорові речі тощо. Людина не просто живе в цьому світі, а й створює його для себе. Ми обираємо колір шпалер, предмети довкола нас, передачі по телебаченню, сайти в Інтернеті. Ми не лише отримуємо візуальну інформацію, ми створюємо і передаємо її. Проте так було не завжди. Нас навчили не тільки впізнавати речі, а й розуміти, що вони означають, нас навчили створювати та передавати власну візуальну інформацію. Під візуальною інформацією розуміється абсолютно все, навіть те, як ми виглядаємо. Адже наш зовнішній вигляд – це теж певна інформація, яку ми хочемо повідомити про себе.

Все перелічене дає можливість говорити про існування певної візуальної мови, носіями якої ми є. Навіть більше: наша візуальна мова є явищем соціально-комунікативним. Саме соціум навчив нас розумінню цієї візуальної мови. Достатньо згадати відмінність значень кольорів у різних культурах, щоб із цим погодитися.

Оскільки візуальна мова є передусім знаковою, то доцільним є використання семіологічного підходу: дослідження візуальної мови через знак.

У 70-х роках ХХ ст. Олександр Григорович Волков, керівник проблемної групи з семіотики, наголошував на актуальності створення загальної теорії знакових систем експлікативного (пояснювального) типу. Розробка експлікативної теорії передбачає створення аксіом і теорем. За умови «не занадто високих вимог при достатньо сильній аргументації ... маємо шанс отримати оптимальну теоретичну модель, тобто систему понять, здатну не лише описувати, а й пояснювати і прогнозувати поведінку як мінімум двох об'єктів ...» [4, с. 10–11].

У цей же період іншим російським науковцем Олексієм Федоровичем Лосєвим була опублікована низка праць, присвячених створенню аксиоматики знакової теорії мови.

В основу пропонованої вашій увазі статті покладено погляди цих двох науковців.

Зв'язок із науковими темами. На базі Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка у рамках науково-дослідної теми №06БФ045-01 «Дослідження у галузі українського журналістикознавства: методологія, термінологія і стандарти» виконується дисертаційне дослідження, присвячене візуальній семіотиці.

Ця стаття продовжує тему аксиоматики, порушену в публікаціях «Аксиоматика знакової теорії мови: візуальна інформація» та «Візуальні знаки в аксиоматиці теорії специфічного мовного знака», і є завершальною в огляді застосування авторської аксиоматики Лосєва до візуальної мови.

Метою статті є визначення відповідності аксиоматики знакової теорії мови візуальному знаку. Мову розглядаємо тут у загальному значенні, як один із підходів семіології, що полягає у дослідженні корпусу знакових об'єктів як мови.

Об'єктом дослідження стала аксиоматика Лосєва О. Ф., **предметом** – візуальні знаки в аксиоматиці знакової теорії мови.

Завершальною роботою О. Ф. Лосєва з аксиоматики теорії мовного знаку стала праця, надрукована у 1979 році (Лосєв А. Ф. Аксиоматика теории языкового знака в плане его специфики // Проблемы развития и состояния современного русского языка. – М., 1979. – С. 3–22) [2]. У цій роботі розглядається п'ята група аксіом – аксіоми валентності.

Коли йдеться про валентність (від лат. слова *valentia* – сила, здатність утворювати певні зв'язки), то виникає питання, що можна вважати валентністю візуальних знаків.

З одного боку, існують певні закони групування предметів – це психофізіологічні властивості сприйняття, а з іншого боку, існують складні візуальні знаки.

Під складним візуальним знаком розумімо такий візуальний знак, що складається з різних, цілком окремих елементів. Наприклад, будь-що предметне буде мати, як мінімум, дві візуальні ознаки – геометричну форму та колір (текстуру). Кожна з цих ознак існує цілком окремо. Так, кольори не лише мають певні значення, а й навіть можуть упливати на людей, тобто одні й ті ж предмети різного кольору будуть сприйняті по-різному.

Більше того, будь-які складні фігури чи форми спрощуються в свідомості, для зручного сприйняття. Це психофізіологічні механізми сприйняття.

Фактично під валентністю розуміється будь-яке групування візуальних знаків.

Говорячи про аксіоми валентності, виведені О. Ф. Лосєвим стосовно мовного знаку, треба зазначити, що вони набагато ширші за візуальний мовний знак. Так, дослідник приділяє увагу і аудіальним аспектам валентності мовних знаків, які

не можуть бути застосовані безпосередньо для візуальних знаків. Проте аудіальні аксіоми – досить яскраво можуть проілюструвати психофізіологічні властивості сприйняття візуальних елементів. Адже в основі їх лежать принципи збереження мовної валентності при групуванні звуків. Відтак аксіоми цієї групи потребують переформулювання відповідно до візуальних реалій.

«Загальна мовна аксіома валентності I (XXXIV). *Кожний мовний знак визначається своєю валентністю, тобто здатністю окремого знака вступати у зв'язок з іншими знаками для виникнення більш чи менш чисельної цілісності.*» [2, с. 125].

Візуальні знаки можуть об'єднуватись і ставати знаком із різними властивостями. Так, колір може бути цілісним знаком, проте він може вступати у зв'язки зі знаками інших предметів, і утворювати спільний знак. Білий колір у поєднанні з гарною жіночою сукнею і фатою створюють у нашій уяві знак, що вказує на сукню нареченої. У певному сенсі можна казати, що при об'єднанні декількох знаків ми отримуємо символ, у нашому випадку нареченої, а не знак. Проте йдеться саме про сприйняття складного знаку, де білий колір невід'ємний від сукні.

«Аксіома мовної валентності II (XXXV). *Усякий знак мови є акт людського мислення*» [2, с. 126].

У попередніх статтях, присвячених аксіоматиці візуального знаку було наголошено: коли йдеться про візуальний знак, то краще використовувати термін осмислення замість мислення. А отже, ця аксіома звучатиме: «*Будь-який візуальний знак мови є актом людського осмислення*».

Для того, щоб якийсь візуальний знак увійшов до нашої системи розуміння (мови), ми повинні вивчити його. Так, африканські індіанці не здатні впізнати на фотографії обличчя своїх знайомих, бо їх цьому не навчили. Зображення на фотографії для них не є візуальним знаком мови, а тому вони не можуть його осмислити і включити до своєї системи значень.

«Аксіома мовної валентності III (XXXVI). *Будь-який мовний знак є акт людського мислення, що відображає ту чи іншу систему смислових відношень у мислимому їм, проте не залежно від нього існуючому предметі*» [2, с. 127].

Ця аксіома також може бути проілюстрована попереднім прикладом. Навіть якщо індіанці не здатні осмислити знак на фотографії, він все одно існує. Індіанці не можуть включити візуальний знак до своєї системи смислових відношень, а люди «цивілізованого світу» – можуть.

«Аксіома мовної валентності IV (XXXVII). *Будь-який мовний знак, що відображає ту чи іншу систему відношень у позначуваному ним предметі, користується цим відображенням вільно, довільно і вже незалежно від суб'єктивної істинності відображеної в ньому предметної системи відношень, так само як і від самого мислення, актом якого є знак мови*» [2, с. 127–128].

«Біла сукня нареченої» насправді може бути

просто білою сукнею, одягнутою на вечірку. Проте візуальний знак, який ми сприйняли, почав жити незалежно від «істинності відображеної в ньому предметної системи відношень».

«Аксіома мовної валентності V (XXXVIII). *Усякий мовний знак є актом інтерпретації як відповідних моментів мислення, так і відповідних моментів дійсності, тобто мовна валентність завжди є інтерпретативно-смисловою валентністю*» [2, с. 129].

Ця аксіома, мабуть, не потребує пояснення. Будь-який візуальний знак, який ми сприймаємо, є актом інтерпретації певного моменту дійсності. Найпростішим прикладом є кольори. Так, залежно від психоемоційного стану (настрою) людина може бачити інтенсивність та яскравість кольору по-різному [3].

«Аксіома мовної валентності VI (XXXIX). *Кожний мовний знак визначається своєю нескінченною інтерпретативно-смисловою валентністю.*

...Мовна нескінченність, чи нескінченна валентність мови, є поняття не кількісне, а якісне з усіма наслідками, що випливають з цього» [2, с. 132].

Під інтерпретативно-смисловою валентністю розуміємо процес сприйняття візуальної інформації. Незважаючи на соціокультурну спільність, кожна людина буде сприймати візуальний знак по-своєму.

«Аксіома мовної валентності VII (XL). *Мовна валентність завжди є нескінченною стихійною інтерпретативно-смисловою валентністю*» [2, с. 134].

Мовна валентність є сумою інтерпретативно-смислових валентностей усіх «носіїв». Тобто здатність візуальної мови бути валентною прямо пов'язана з інтерпретативно-смисловою валентністю кожного візуального знаку.

«Маючи стихійне походження і розвиток, мова досягає нечуваного ступеня систематичності, нечуваного ступеня упорядкованості і структурної точності» [2, с. 135]. Стан «стихійного походження» цілком справедливий для природних мов, проте у попередніх публікаціях було наголошено на тому, що візуальний знак не може бути стихійним, адже він потребує сприйняття візуальної інформації, а це ряд фізіологічних та розумових процесів усвідомлення того, що ми бачимо. Процес усвідомлення виключає стихійність.

Певним чином, можна сказати, що ми користуємося терміном стихійність, коли втрачені причинно-наслідкові зв'язки. Ми не пам'ятаємо, як з'явилось те чи те слово або чому стали говорити саме так.

Для візуальної мови причинно-наслідкові зв'язки на поверхні – це процес сприйняття візуальної інформації, а згодом відтворення чи передача візуальних знаків.

Аналізуючи функціонування мови, О. Лосєв зауважує: «... мова не лише стихія, а й система, і валентність мови виникає не лише стихійно, а й системно» [2, с. 136].

Саме системність характерна для візуальної мови.

«Аксіома мовної валентності VIII (XLI). *Мовна валентність завжди є нескінченною стихійно-системною інтпретативно-смісловою валентністю*» [2, с. 136].

Мовна валентність є сумою інтерпретативно-сміслових валентностей, які сприймаються людьми. У цьому випадку не обов'язковим є розуміння візуальної мови. Кожна культура має свою візуальну мову. Ми можемо не розуміти те, що бачимо, чи не мати змоги правильно інтерпретувати побачене (якщо ми не маємо коду для розшифрування візуальної інформації відповідно до традицій певної культури). Проте зір дає нам змогу сприймати візуальну інформацію.

Якщо ми сприймаємо інформацію у межах своєї семіотичної групи (під семіотичною групою розуміємо весь масив відомих нам візуальних знакових систем), то можна говорити про системну інтерпретативно-сміслову валентність. Адже ми будемо сприймати візуальні знаки відповідно до вивчених нами законів мови.

Коли ж сприймаємо інформацію, яка лежить поза межами нашої семіотичної групи, то треба говорити про стихійність інтерпретативно-смілової валентності. Нас не навчили, як правильно сприйняти невідомий візуальний знак, проте ми його все одно сприймемо і будемо намагатись інтерпретувати.

Аксіома мовної валентності IX (XLII). *Мовна валентність завжди є нескінченною стихійно-системною, і зокрема конструктивно-технічною, інтерпретативно-смісловою валентністю*» [2, с. 136].

У цьому випадку під конструктивно-технічною валентністю розуміємо семантичні, синтактичні та прагматичні правила семіозиса. Тобто, ті закони, які поєднують знак і предмет, знак і знак, знак і значення.

Аксіома мовної валентності X (XLIII). *Мовна валентність завжди є нескінченною стихійно-системною, зокрема конструктивно-технічною, інтерпретативно-смісловою і комунікативною валентністю*» [2, с. 137].

Саме поняття мови дає посилання на комунікативну складову. Мова, а особливо візуальна мова, виникає як потреба щось передати. 35 тис. років тому в епоху верхнього або пізнього палеоліту з'являються перші наскальні малюнки. Їхню появу пов'язують із діяльністю *Homo sapiens*. Можна припустити, що попередні людські істоти, як то: *Homo habilis* (людина вміла), *Homo erectus* (людина прямоходяча або пітекантроп), *Homo neanderthalensis* (неандерталець або палеоантроп) – не мали потреби в передачі візуальної інформації.

Візуальна мова – це потреба відтворення навколишнього світу, збереження та передача цієї інформації.

Комунікативна валентність указує на варіативність візуальної мови, і чим більше візуальних груп можна виділити, тим багатша комунікативна валентність візуальної мови.

Наступні аксіоми валентності, виведені О. Ф. Лосєвим стосуються звукової валентності мови. А отже, всі вони потребують переформулювання.

«Аксіома мовної валентності XI (XLIV). *Кожна окрема звукова валентність зберігає в собі всі частини смислової валентності мови взагалі*» [2, с. 138]. Редакція: *«Кожна окрема візуальна валентність зберігає в собі частини смислової валентності мови взагалі»*.

Валентність візуального знаку відповідає валентності мови. Здатність візуальних знаків поєднуватися між собою відповідає здатності самої мови до поєднання (смісловій валентності мови). Наприклад, у візуальній мові культур кольори мають певні смислові значення. Так, червоний – колір крові, вогню, небезпеки, поєднуючись у світлофорі із пластиковою чорною коробкою, зберігає смислове навантаження небезпеки, інтерпретуючи його у дію «заборони руху».

Наступні аксіоми певним чином збігаються із законами сприйняття груп предметів, описані німецьким ученим, одним із засновників гештальт-психології Максом Вертгеймером.

Так, М. Вертгеймер зазначав, що «існують зв'язки, при яких те, що відбувається в цілому, не виводиться з елементів, існуючих нібито у вигляді окремих частин, які згодом пов'язуються разом, а навпаки, те, що проявляється в окремій частині цього цілого, визначається внутрішнім структурним законом цього цілого. Гештальттеорія є саме цим» [6].

Поклавши за основу принцип цілісного підходу, експериментальним шляхом М. Вертгеймер виявив закономірності виникнення структури при сприйнятті. Також було виведено «закон прегнантності» – «прагнення (навіть на рівні електрохімічних процесів кори мозку) до простих чи чітких форм, до простих і стабільних/стійких станів» [1, с. 6–7].

«Аксіома мовної валентності XII (XLV). *Кожні два чи декілька звуків, які мають одну і ту ж валентність, зберігають в собі всі риси смислової валентності мови взагалі*» [2, с. 139]. Редакція: *Кожні два чи декілька візуальних знаків, які мають одну і ту ж валентність, зберігають в собі всі риси смислової валентності мови взагалі*.

Ця аксіома збігається із законом подібності.

Чим більше елементи схожі один на одного за якою-небудь властивістю, тим більш вірогідно, що вони будуть сприйматися як одне ціле. В єдину цілісну структуру об'єднуються також елементи з так званою «гарною» формою, тобто ті, що мають симетрію, періодичність чи іншу «зручну» для сприйняття властивість [7].

«Аксіома мовної валентності XIII (XLVI). *Будь-яке кількісне сполучення звуків теж, у свою чергу, може бути за своїм смислом єдиним (тобто далі не подільним) елементом загальномовної валентності із збереженням її усіх смислових властивостей.*» [2, с. 139]. Редакція: *Будь-яке кількісне сполучення візуальних знаків теж, у свою чергу, може бути за своїм смислом єдиним (тобто далі не*

подільним) елементом загальномовної валентності із збереженням усіх її смислових властивостей.

Ця аксіома певним чином відповідає закону замкненості. Елементи, які створюють замкнену фігуру чи ціле, будуть організовуватися і саме так сприйматися [7].

«Аксіома мовної валентності XIV (XLVII). *Будь-які звукові валентності зберігають у собі риси смислової валентності мови не лише у випадку їх звукової перервності і роздільності, а й у випадку їх неперервності, тобто їх звукового і смислового злиття в одне неподільне ціле, в один неперервний мовний потік*» [2, с. 142]. Редакція: *Будь-які візуальні валентності зберігають у собі риси смислової валентності мови взагалі не лише у випадку їх візуальної перервності і роздільності, а й у випадку їх неперервності, тобто їх візуального і смислового злиття в єдине неподільне ціле.*

Ця аксіома відтворюється у законі близькості: у будь-якому полі (зору чи слуху), що має декілька об'єктів, ті з них, які знаходяться ближче один до одного, можуть сприйматися цілісно, як один об'єкт [7].

І. Рок припускає, що є ще один вид групування: „Коли елементи з'єднуються, особливо своїми кінцями, то спостерігається сильна тенденція сприймати такі елементи як частини єдиного цілого. Проте неможливо відділити фактор поєднання від фактору близькості” [5, с. 271].

А. М. Вертгеймер також описує групування за кольором. Він підкреслює, що фактори можуть або підкреслювати один одного, або протистояти один одному. При протистоянні групування є нестабільним і неоднозначним [7].

«Аксіома мовної валентності XV (XLVIII). *Будь-які звукові валентності зберігають в собі риси смислової валентності мови не лише за умови урахування елементів, що входять перервно чи неперервно, а й за умови урахування їх мовної динаміки*» [2, с. 143]. Редакція: *Будь-які візуальні валентності зберігають в собі риси смислової валентності мови взагалі не лише за умови урахування елементів, що сприймаються одинично чи групою, а й за умови урахування їх мовної динаміки.*

Під мовною динамікою розуміємо різні візуальні акценти. Наприклад, ми розміщаємо фотографію в газеті. Під час її обробки ми можемо обрізати зайві елементи, розмити задній фон, підвищити контрастність і виділити «головного героя» тощо.

Візуальні акценти і є динамічним боком візуальної мови.

Аксіома мовної валентності XVI (XLIX). *Будь-які звукові валентності зберігають у собі риси смислової валентності мови не лише за умови врахування усіх вхідних перервних чи неперервних елементів, а й за умови урахування мовної інтонації*» [2, с. 143]. Редакція: *Будь-яка візуальна валентність зберігає у собі риси смислової валентності мови взагалі не лише за умови врахування усіх вхідних переривних чи непереривних елементів, а й за умови урахування мовної інтонації.*

У візуальній мові візуальна інтонація – це на-

сиченість кольорів. Саме насиченість, тобто яскравість кольорового зображення, чи рівень контрастності, чорно-білого зображення, дадуть інтонацію. А при зміні кольору ми отримуємо – візуальний акцент.

«...Тим не менше мова і думка обов'язково повинні розглядатися як дещо єдине і єдине не у сенсі абстрактної тотожності, а й у сенсі взаємного збагачення. Думка збагачується від мови і отримує від неї свою конкретність і дійсність, мова ж збагачується від думки і отримує від неї своє осмислення і свою смислову виразність...» [2, с. 143].

Аксіома звукової валентності XVII (L). *Будь-які звукові валентності зберігають у собі риси смислової валентності мови, зливаючись із нею в єдине виразне ціле*» [2, с. 143]. Редакція: *«Будь-які візуальні валентності зберігають у собі риси смислової валентності мови, зливаючись із нею в єдине виразне ціле».*

Кожний візуальний знак, що здатен до об'єднання, робить це в межах смислової системи мови і є невід'ємною частиною цієї мови, тобто є єдиним виразним цілим із мовою.

Якщо ж цього не відбувається, значить, візуальний знак належить до іншої візуальної мови.

Отже, аксіоми мовної валентності цілком можуть бути застосовані до візуальної мови, де валентність розглядаємо в широкому значенні – це і здатність до об'єднання візуальних знаків у групу, і створення складного візуального знаку.

Окремі візуальні знаки, здатні до об'єднання з іншими візуальними знаками, створюють візуальні мовні знаки. Візуальні мовні знаки є актами людського осмислення, вони створюються із відображень смислових відношень предметного світу. Предметний світ існує незалежно від відображення осмисленого людиною (сприймача та інтерпретатора візуальних мовних знаків), більше того, і візуальний мовний знак існує не залежно від «суб'єктивної істинності відображеної системи відношень» та самого акту осмислення. Усякий візуальний мовний знак є актом інтерпретації певного моменту мислення і певного моменту дійсності, а тому він визначається нескінченною інтепретативно-смисловою валентністю.

Процес усвідомлення побаченого виключає елемент стихійності зі створення візуальної мови. Взагалі ми вживаємо поняття стихійність через втрату причиново-наслідкових зв'язків і неможливість логічного відтворення появи нових елементів. Для візуальної мови процес сприйняття й усвідомлення і є причиново-наслідковим зв'язком, що об'єднує візуальні знаки у мову.

Ми можемо сприймати візуальну мову, навіть не розуміючи її. Так, отримаємо візуальне задоволення від східного танцю, проте якщо ми не включені в цю культуру, то не зрозуміємо істинного смислу кожного руху.

Будь-яка мовна валентність є комунікативною.

Аксіоми, описані О. Ф. Лосевим, як аксіоми звукової валентності цілком відповідають законам сприйняття візуальної інформації, розробленої в

межах школи гештальтпсихології, а саме законам сприйняття груп предметів, прегнантності, подібності, замкненості та близькості.

Візуальні акценти створюють мовну динамі-

ку, натомість насиченість кольорів відповідає інтонаціям візуальної мови.

Валентність візуального знаку відповідає смисловій валентності мови.

Література

1. Зинченко В. П. Вступительная статья // Вертгеймер М. Продуктивное мышление: Пер. с англ./Общ. ред. С. Ф. Горбова и В. П. Зинченко. Вступ. ст. В. П. Зинченко. — М.: Прогресс, 1987. — 336 с.: ил. 213.
2. Лосев А. Ф. Аксиоматика теории языкового знака в плане его специфики / А. Ф. Лосев // Знак. Символ. Миф: тр. по языкознанию. - Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1982. — С. 125–144.
3. Нуждин П. Что вечно и что брэнно в науке о цвете / П. Нуждин // КомпьюАрт. — 2002. — № 1. (ompuart.ru/article.aspx?id=8339&iid=336)
4. Предмет семиотики. Теоретические и практические проблемы взаимодействия средств массовых коммуникаций /Под. ред. А.Г.Волкова. — М.: Из-во Моск. ун-та, 1975. — 406 с.
5. Рок И. Введение в зрительное восприятие: В 2 кн.: Пер. с фр. / И. Рок. — М.: Педагогика, 1980. — Кн.1. — 311 с.
6. Wertheimer M. Die Abhandlungen zur Gestalttheorie / Wertheimer M. // Philosophische Akademie. — 1925. — S. 7.
7. Wertheimer M. Untersuchung zur Lehre von der Gestalt / Wertheimer M. // II. Psychologische Forschung. — 1923. — № 4. — P. 301–350.

Викторія Гридчина

АКСИОМАТИКА ВИЗУАЛЬНОЙ ВАЛЕНТНОСТИ ТЕОРИИ ЯЗЫКОВОГО ЗНАКА

Аннотация. В статье рассмотрены 17 аксиом языковой валентности, разработанной А. Ф. Лосевым. Уточнены некоторые аксиомы из-за специфичности функционирования визуальных знаков.

Ключевые слова: аксиоматика знаковой теории языка, знак, визуальный знак, семиология, визуальная валентность.

Viktoriia Grydchyna

AXIOMATIC VISUAL VALENCE OF THE SIGN THEORY OF LANGUAGE

Summary. The article is devoted to 17 axioms of language valence, which was developed by A. F. Losev in the axiomatic of the sign theory of language. Clarified some axioms will introduce the specificity of visual functioning of signs.

Key words: axiomatic of the sign theory of language, sign, a visual sign, semiology, visual valence.

Гридчина Вікторія Віталіївна – асистент кафедри періодичної преси Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.